

Die Rol van die ‘Rewolusionêr’ in die Romeinse Republiek

Dr N.P. Swartz & Prof. H.A. Wessels
Eenheid vir Regshistoriese Navorsing
Departement Romeinse Reg, Regsgeskiedenis en Regsvergelyking
Universiteit van die Vrystaat
Posbus 339
BLOEMFONTEIN 9300
swartznp.rd@ufs.ac.za*

Synopsis

The role of the ‘revolutionary’ in the Roman Republic

The period 133-31 B.C. in the history of Rome is one of revolutionary violence, political unrest and internecine struggles – unique in their nefarious, fratricidal ferocity. The revolution was directed against a ruling aristocracy which based its privileged position on ownership of agricultural land and knowledge of the existing law. In order to maintain their supremacy the aristocracy deliberately cultivated a weak central authority in the state. The state functioned by means of annually elected officers – members of the nobility and also accountable to their peers. Foreseeably the revolution was conducted in the economic and political spheres but soon developed a military character when revolutionary impatience could no longer be checked. In the economic field the attempts of the Gracchi, starting in 133 B.C., to curb land tenure by the nobility met with limited success, but the brutal and high handed reaction senatorial aristocracy of the unleashed forces which materially contributed to the conflagration which engulfed Rome in the next century. In the legal political field, where law was an esoteric science closely guarded by the nobility, Servius Sulpicius, a teacher of law per excellence, sought to wrest this monopoly of legal learning from the nobility inter alia by introducing Greek philosophical ideas. His efforts ensured the systematization and eventually the codi-

* Outeur aan wie korrespondensie gerig moet word.

fication and immortality of Roman Law, but as for the present yielded insufficient tangible results. Eventually then the initiative was seized by military leaders whose zeal in the cutting down of the lives of men can only be matched by that of a Ghengis Kahn, a Robespierre and a Trotsky. The aristocracy was annihilated and replaced by a single ruler, unrestricted in his powers, euphemistically called princeps.

1. Inleiding

McIlwain beklemtoon die waarde wat die Romeinse republikeinse geskiedenis vir iemand wat enigsins 'n begrip van ons huidige politieke toestande en instellings wil vorm, inhou:

The oftener I survey the whole history of constitutionalism the more I am impressed with the significance and importance of the republican constitution of Rome in that development ... modern absolutism was a return to Roman autocracy.¹

Die geskiedenis van die Romeinse Republiek is eerder die geskiedenis van sy heersersklas.² Hoofsaaklik handel dit in hierdie artikel oor die ondergang van die aristokrasie onder die aanslag van rewolusionêre elemente gedurende die tydperk 509-27 v.C., deurdat die val van die Romeinse Republiek 'n absolutistiese staatsbestel tot gevolg gehad het, wat as model kan dien vir die diktator waarvan daar in die 20ste/21ste eeue ook in Afrika en elders te sien is.

2. Die aristokrasie

Die Romeinse aristokrasie was in die eerste plek 'n unieke soort ampsadel wat hul besondere posisie op grondbesit en regskenning gebaseer het.

Met die uitbreiding van Rome se politieke mag, wat op die slag van Zama in 202 v.C. gevolg het, het daar vir die heersersklas 'n netelige probleem ontstaan. Die aristokrasie, gewoon aan die regering van 'n stadstaat, kon nie meer genoegsame personeel daarstel om die owerheidsposse in die Ryk te beman nie.

Insgelyks het die aristokrasie besef dat hulle slegs oor invloed en mag sou kon bly beskik solank daar nie 'n sterk owerheid of maghebber aanwesig

1 McIlwain C.H., 1940, *Constitutionalism ancient and modern*, New York: Cornell University Press, p.43.

2 Badian E., 1968, *Roman imperialism in the late Republic*, Basil Blackwell, p. 92: "The study of the Roman Republic and that of the Empire to a considerable degree – is basically the study, not of its economic development, or of its masses, or even of great individuals: it is chiefly the study of its ruling class."

was nie. By die oorspronklike Brutus (nie Julius Ceasar se moordenaar nie) se seuns het die herinstelling van die monargie swaar geweeg, wat hier as 'n aanduiding kan dien van wat die posisie van die aristokrasie was. Livius (2.3) noem hier: "... *regem hominem esse, a quo impetres, ubi ius, ubi iniuria opus sit; esse gratiae locum, esse beneficio; et irasci et ignoscere posse, inter amicam atque inimicum discrimen nosse*" (... die koning is 'n mens, van wie jy iets kan vra, waar geregtigheid of onreg ter sprake is, daar is 'n plek vir genade en 'n weldaad; hy kan kwaad word en vergewe, hy kan onderskeid tref tussen 'n vriend en 'n vyand). In dieselfde trant kan op die uitspraak van Albert Speer gelet word, dat daar by die leiers van nasionaal-sosialistiese Duitsland geen werklike onafhanklike mag gesetel was nie, juis omdat hulle probeer het om invloed by die staatshoof, wat al die wesenlike politieke mag gehad het, te verkry.³

Hans Habe vergelyk die diktatuurstaat met 'n poppespel waar elke marionet met tallose draadjies aan die vingers van die verhoogkunstenaar verbind is, maar die marionette self nêrens aan mekaar verbind is nie. Dit beteken dat die kunstenaar na hartelus die marionette kan manipuleer,⁴ maar geen beweging van een enkele marionet kan 'n ander beïnvloed nie.

Die gevolg was dat daar destyds in Rome 'n staat met swak owerheids-gesag tot stand gekom het, gesetel in die hande van jaarliks verkose amptenare.⁵ Die enigste amp wat werklik na 'n enkele sterk maghebber

-
- 3 Speer A., 1970, *Inside the third reich*, Wiedenfeld and Nicolson, p. 253: "The plan of these three men to surround Hitler, to filter his information and thus control his power, might have led to an abridgement of Hitler's one-man rule – had the Committee of Three consisted of men possessing initiative, imagination and a sense of responsibility. But since they had been trained always to act in Hitler's name, they slavishly depended on the expression of his will." Sien ook Heiden K., *Der Fuehrer: Hitler's rise to power*, Howard Fertig, New York, 1968, p. 594: "Hitler's optimism and selfconfidence rose by leaps and bounds; in the cabinet he demanded an end to voting: he as chairman would simply make all decisions; and how often decisions had been made before they were even presented to the cabinet."
- 4 Habe H., 1956, *Off limits*, Harrap, p.120: "For twelve years Germany had looked from the outside like a huge puppet theatre, with marionettes all suspended from the fingers of the great wire-pullers. But what distinguishes a puppet theatre from the great theatre of the world is the fact that every puppet dangles from numerous string strings which all meet in the hands of the showman, but that there is not a single string by which one puppet is linked to another in the world theatre, on the other hand, countless strings connect man to man, and only a few of them end up in the files."
- 5 Kunkel W., 1966, *An introduction to Roman legal and constitutional history*, Oxford University Press, p.16: "Other factors, too, effectively limited the apparent omnipotence of magistral **imperium**. The duration of office was in principle restricted to one year (the so-called principle of annuality); and at any one time two or more magistrates with similar powers functioned alongside one another (the so-called principle of collegiality)."

kon voer, het in 216 v.C., waarskynlik weens die vrese wat die aristokrasie gekoester het, in onbruik verval.⁶ Werklike mag was in die senaat geleë, wat uitsluitlik 'n aristokratiese liggaam was.⁷

Insgelyks was daar ook geen ministerie van verdediging of hoof van die leër in Rome nie. Leërs is telkemale deur 'n aangewese veldheer op die been gebring, soos die omstandighede dit vereis het.⁸

Die gevolg was dat, wanneer daar sedert 133 v.C. pogings aangewend was om van die aristokrasie ontslae te raak, die aanslag uit twee oorde geloods was. In die eerste plek is daar gepoog om die aristokrasie se magsbasis te ondergrawe deur (i) hulle monopolie van politieke en regs kennis te verbreek en (ii) hulle grondbesit te ontnem. In die tweede plek het die rewolusionêre leiers, van wie by uitstek Julius Caesar,⁹ daarin geslaag om juis daardie maghebber te word wat die aristokrasie so gevrees het. Dit sou hulle doen deur die staat se funksie van oorlogsvoering en regspleging te usurpeer, iets wat nie moeilik was nie, gesien in die lig van die swak magsposisie van die republikeinse owerheid betreffende hierdie funksies.

3. Die rewolusionêre aanslag

Wat die aard van die aanslag betref, moet in gedagte gehou word dat indien van rewolusionêre leiers uit die eerste eeu v.C. gepraat word, sodanige rewolusionêres nie oor dieselfde kam as byvoorbeeld 'n Leon Trotsky, Mao Tse Tueng en Herbert Marcuse geskeer kan word nie.

Wanneer in die twintigste eeu oor die staatkunde van die Romeinse Republiek geskryf word, moet die historikus hom noodwendig van woorde soos "rewolusionêr", "anti-rewolusionêr", ensovoorts bedien. Hierdie begrippe is die instrumente waarmee hy werk, alhoewel dit in ons tyd 'n gekompliseerde inhoud verkry het, wat eintlik daarvan té omvattende

-
- 6 Hammond N.G.L. & Scullard H.H. (Eds), 1970, *The Oxford classical dictionary*, Oxford: Clarendon Press, p.339: "Despite a revival during the invasion of Hannibal it was never again employed for its original purpose after 216 B.C., perhaps because of senatorial jealousy of independent authorities."
 - 7 Wolff H.J., 1964, *Roman law. A historical introduction*, Norman: University of Oklahoma Press, p. 26: "Political power was thus concentrated in the hands of the landed upper class which filled the offices and thereby the seats in the Senate."
 - 8 Sallustius, *Iugurtha*, par. 86: "Ipse interea milites scribere, non more maiorum, neque ex classibus, sed uti cuiusque lubido erat, capite census plerosque."; Marsch, F.B., 1971, *A history of the Roman world from 146 to 30 B.C.*, London: Methuen, p.87: "The soldiers had enlisted to fight under a particular general."
 - 9 Cowell F.A., 1962, *The revolutions of ancient Rome*, London: Thames & Hudson, p.157: "Julius Caesar was the greatest revolutionary in Roman History."

middels maak om die staatsbestel van die jare 133 v.C. tot 27 v.C. te beskryf.¹⁰

Die mens van die twintigste eeu in Suid-Afrika se doen en late was oor die algemeen deur 'n Christelike religieuse oortuiging en omgewing bepaal. Hierteenoor staan magtige en omvattende humanistiese denkstrominge,¹¹ soos byvoorbeeld die Kommunisme, wat meeding om beheer oor die mens.

In die tydsgewrig van die laat Romeinse Republiek 202-27 v.C. was daar geen omvattende ideologieë aantoonbaar nie. Die rewolusionêre leiers is ook nie deur 'n spesifieke religie aangespoor nie. Ekonomiese onstabiliteit was onderliggend aan die probleem. Godsdienstige waardes sou vervaag, aangesien religie in daardie stadium op die agtergrond geskuif was. Voorts is die optrede van konserwatiewe leiers of eerlike hervormers in 'n ontwrigte en verwarde eeu so deur die verloop van omstandighede verwing, dat dit uiteindelik rewolusie in die hand gewerk het. Sulla, byvoorbeeld, het sy bes gedoen om die senaat te begunstig en die horlosie na die tydperk vóór Tiberius Gracchus terug te draai,¹² maar die magsposisie wat hierdie grimmige figuur nodig gehad het, het die diktatorskap wat solank reeds dormant was, laat herleef. Hierdie diktatorskap, *legibus scribundis et rei publicate constituendae*, sou uiteindelik die ondergang van die republiek beteken.

3.1 Die ekonomiese aanslag

Die ekonomiese aanslag het van die kant van Tiberius Gracchus gekom en is vir hierdie studie van die allergrootste belang. Gracchus het op 'n vroeë leeftyd met die Griekse wysgerige denke kennis gemaak.¹³

-
- 10 Alföldy G., 1979, *Römische Sozialgeschichte*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, p.58: "Das der Begriff 'Revolution' für die zusammenfassende Charakterisierung dieser Konflikte nicht in dem Sinne wie in der jüngeren Geschichte seit der Englischen und insbesondere seit der Französischen Revolution verwendet werden kann, ist freilich evident, da die sozialen und politischen Bewegungen der späten Republik eine gewaltsame Veränderung der bestehenden Gesellschaftsordnung weder erstrebten noch bewirkten."
- 11 Ebenstein W., 1973, *Today's isms*, New Jersey: Prentice Hall, Englewood Cliffs, pp.XI-XII: "In the last analysis, distinct conceptions of the nature of man underlie the major isms, which can therefore be understood only as systems compassing the totality of social life rather than as mere collections of specific social, political, or economic institutions."
- 12 Scullard H.H., 1963, *From the Gracchi to Nero*, London: Methuen, p.87: "Sulla's solution was apparently to give the senate another chance and to make the government more effective by curbing those faces that threatened it."
- 13 Smuts F., Stoïsynse invloed op Tiberius Gracchus, *Acta classica*, 1958, vol. 1, p.108: "Ons meen dat dit verbasend sou gewees het, as Tiberius nie deur Griekse filosofiese idees beïnvloed is nie, en meer spesifiek stoïsynse idees, as ons in aanmerking neem die huis waarin hy grootgeword het en die samelewing waarin hy geleef het, naamlik 150-130 v.C. in Rome."

Gracchus, as tribuun in 133 v.C., het 'n *plebiscitum* probeer deurloods wat die besit van staatsgrond tot 500 *iugera* per persoon sou beperk, met 'n addisionele 250 vir 'n eerste seun en 500 vir twee of meer seuns. Die persone wat meer as hierdie groottes grond besit het, moes dit laat vaar, maar in ruil daarvoor sou hulle eiendomsreg vir die res van die staatsgrond in hulle besit verkry.¹⁴ Eersug en die soeke na populariteit kon sekerlik nie by Gracchus se optrede uitgesluit word nie.¹⁵ Hy is tot hierdie optrede beweeg deur die maatskaplike en politieke probleme van sy dag. Op sy reispad na Numantië het hy bemerk dat die kleinboere erg uitgedun was en by sy aankoms in Spanje het hy vasgestel dat die leër klein en ongedisiplineerd was.¹⁶ Verder was hy verontrus deur die getalle van die slawebevolking op die platteland en die moontlikheid wat dit vir opstande gebied het.¹⁷ Naas hierdie politieke probleme was daar ook die maatskaplike probleem wat deur die stedelike proletariaat geskep was, wat in die uiterste armoede en haglikste toestande denkbaar 'n bestaan moes voer.¹⁸

-
- 14 Astin A.E., 1963, *Scipio Aemilianus*, London: Oxford University Press, Londen, p.193: "The essence of the plan, as is well known, was that a commission of three should allocate to landless citizens small holdings of publicly owned land, *ager publicus*, which had never been systematically distributed or rented out; and since wealthy investors had taken over much of this land, either by direct farming or by pasturing much larger herds and flocks than the law specified, the commissioners were to reclaim all in excess of the maximum holding permitted by law to any one person."
- 15 Smuts, op. cit., p.108: "Hierdie motiewe het dus sekerlik ook hul rol gespeel, maar Tiberius kan nie gesien word as bloot 'n eersugtige politikus of 'n demagoog en niks meer nie. As dit blote eersug was, sou hy ook genoeg beweegruimte kon gehad het binne sy eie aristokratiese groep. Daar moes ook diepliggend en meer idealistiese beweegredes gewees het om sy vuur en volgehoue deursetting te verklaar, veral as ons dit in verband bring met sy opregte en edele karakter en die werklik staatsmanagtige idees wat hy probeer ten uitvoer bring het."
- 16 Cary M., 1957, *A history of Rome*, MacMillan, p.282: "On his way to Numantia he had noted the death of small peasantry in Etruria, a land of large estates filled by servile workers. In Spain he had observed the deterioration of the Roman soldiery, and he had sought its cause in the decline of the Italian yeoman class."
- 17 Ibid.: "An even more compelling proof of the dangers of slave-cultivation had been offered to him by a recent insurrection in Sicily, where the servile population had risen en masse in 135 against its Greek and Roman landlords."
- 18 Yavetz Z., *The Living Conditions of the Urban Plebs*, in: Seager, R., *The crisis of the Roman republic*, p. 505: "One thing however is certain, namely that the inhabitants of the poorer quarters were crowded together in the upper storeys of the *insulae*, which were utterly unfitted for a normal and orderly family life."; Badian, E., *Cicero as a politician*, lesing, U.Z., 1974-08-31, p.19: "The conditions in which the Roman poor lived are hardly within the compass of the imagination of anyone familiar with the modern Western welfare state."; Baker G.P., 1936, *Twelve centuries of Rome*, London: Bell, p.228: "The wild beasts he (Tiberius Gracchus) said have their dens, but the man who sacrifices his life for his country has nothing but the air and the sunshine to call his own."; Rawson E., 1975, *Cicero. A portrait*, London: Allen Lane, p. 60: "The poor of Rome lived always on the brink of disaster ... All lived crowded into

'n Mens moet Gracchus egter die voordeel van die twyfel laat toekom en aanvaar dat hy 'n eerlike en opregte hervormer was. Dit moet aanvaar word dat sy optrede eers 'n rewolusionêre formaat aangeneem het toe ontoegeeflike lede van die aristokrasie soos Scipio Nasica en Lucius Opimius nie geskroom het om geweld teen Gracchus en sy volgelinge aan te wend nie.¹⁹ As bewys kan word dat Gracchus die gevolge van sy optrede voorsien het, sou 'n mens hier uit die voor-Christelike era 'n teksboek-rewolusionêr in die moderne idioom gehad het, dit wil sê 'n ideologies-geïnspireerde denker wat politieke en maatskaplike wantoestande uitgebuit het om die politieke orde te verander.

3.2 Die politieke aanslag

Die afwesigheid van 'n leër en 'n polisiemag in Rome het Julius Caesar en ander mindere rewolusionêre, soos sy handlanger Claudius, die geleentheid gegee om hulle as leiers van die gepeupel aan te bied en in hierdie rol het Caesar die *tribuni* as sy handlangers gebruik. Toe Caesar egter faal in sy poging om die Catilinarie se samesweerders te red, het hy in 'n baie groot mate sy geloofwaardigheid as leier van die *populares* verloor.²⁰ Augustus het Caesar opgevolg – hierdie mislukking van Caesar is nie aan Augustus gewyt nie. Hy (Augustus) was opnuut 'n tribuun van die plebejers,²¹ 'n amp wat Cicero by geleentheid beskryf het as “*in seditione et ad seditionem nata*” (*De Legibus*, 3.19). Toe is daardie linie van *tribuni* wat sedert 133 v.C. die magsposisie van die aristokrasie en die senaat uitgedaag het, voortgesit.

blocks of flats, without decent sewage, water or cooking facilities and susceptible to frequent and disastrous collapses, floods and fires.”

- 19 Boren H.C., *The Urban Side of the Gracchus Economic Crises*, in: Seagar, R., 1969, *The crisis of the Roman republic*, Cambridge: Heffer, p.840: “Uncompromising nobles like Scipio Nasica and Lucius Opimius, who did not hesitate to use violence against the Gracchi and their followers, must certainly be held chiefly accountable for this vicious nature of the subsequent factional strife which racked the state until Augustus.”
- 20 Gelzer M., 1949, *Pompeius*, Bruckmann Verlag, München, p.125: “Am 5. Dezember hatte der Senat die Hinrichtung der fünf verhafteten Catilinarier gutgeheissen. Caesar der unter Berufung auf die popularen Grundsätze eindringlich vor diesem Beschluss gewarnt hatte, musste unter Lebensgefahr den Concordiatempel verlassen.”
- 21 Wolff H.J., 1964, *Roman law. A historical introduction*, Norman: University of Oklahoma Pres, p.45: “In Rome itself, Augustus secured his permanent supremacy more indirectly but no less effectively, when he resigned the consulship, he received for life the *tribunica potestas*, c.f. the rights and powers of a tribune of the plebs - in other words, the rights of inviolability, of veto, of summoning the Senate, and of bringing bills before the assembly of the plebs. This power, too, was bestowed on Tiberius and become a regular attribute of the emperors.”

Vervolgens het Caesar daartoe oorgegaan om die steun van die leër te verkry. Na aanleiding van wat vroeër oor die swakheid van die Romeinse staat in dié verband gesê is, moet 'n mens daarop let dat die leër 'n magtige politieke wapen in die hande van ambisieuse veldhere was. Na die hervormings van Marius het die Romeinse soldaat, as gevolg van die stelsel waar die generaal verantwoordelik was vir vergoeding in die vorm van grond by die soldaat se terugkeer, groter lojaliteit teenoor sy generaal as teenoor die staat gevoel.²²

Na sy dienstydker in Gallië waar Caesar militêre ervaring opgedoen en gerugsteun deur 'n leër²³ het hy op die spoor van Sulla die garnisoen onder sy bevel teen Rome aangewend.²⁴ Hiermee het Caesar groot sukses behaal, want aan die einde van die burgeroorlog was die Republiek iets van die verlede.²⁵ Die rewolusie was volkome geslaagd.

4. Afloop

Caesar was groot genoeg om al sy vyande te vergewe. Dit word deur die veelgeroemde *Clementia Caesaris* bevestig.

-
- 22 Marsh F.B., 1971, A history of the Roman world from 146 to 30 B.C., London: Methuen, p.87: "The new system had other consequences as well. Henceforth the army belonged to the commander to a degree unknown in the past. The soldiers had enlisted to fight under a particular general, and they would not patiently permit him to be superseded by another, who might not hold himself bound by his predecessor's engagements."; Gelzer, op. cit., p.24: "Denn es wurde jetzt für Imperator, einen siegreichen Feldherrn möglich, durch geschickte Behandlung, Beuteverteilung und Versprechen grossartiger Versorgung ein solches aus Berufssoldaten gebildetes Heer derart in seine Hand zu bekommen, das er es im politischen Kampf einsetzen konnte. Beruhte schon bisher die Macht der römischen Politiker auf der Klientel, der Zahl von Freunden und abhängigen Leuten, die eine für wahlen und sonstige Abstimmungen aufzubieten vermochte, so trat mit der Heeresklientel eine Grösse in politische Leben, die das übliche Kräftespiel über den Haufen warf und jene Verlagerung der politischen Kämpfe bewirkte."; Jones A.H.M., 1970, Augustus, London: Chatto en Windus, p.5: "One of the effects of Marius recruiting policy had been greatly to strengthen the hold which a commander had over his men, born in service and after. The landless peasants who formed the bulk of the armies knew that they depended on their commander to get them the smallholdings that they craved - the senate automatically blocked any land bill - and they therefore gave him their political support"; Badian, op. cit., p. 10: "Marius had opened the army to them (previously they had been debarred from serving), and many joined it. Since they had little stake in the aristocratic Republic, the result was that they were ready to follow anyone who offered them booty.
- 23 Rostortzeff M., 1960, A history of the ancient world, vol. 11, Rome, London: Oxford University Press, p.137: "It enabled him to gain a military reputation, an army devoted to his person, and unlimited material resources.
- 24 Syme R., 1939, The Roman revolution, London: Oxford University Press, p.47: "Sulla was the first Roman to lead an army against Rome."
- 25 Lucanus, Pharsalia, 1.670: Cum domino pax ista vanit.

Sy onmiddellike opvolgers en die latere keiser was nie so genadig nie, met die gevolg dat die Romeinse aristokrasie teen die einde van die eerste eeu n.C. feitlik heeltemal uitgeroei is.²⁶ Dit wat Hoetll baie eeue later na die Tweede Wêreldoorlog gesê het van die Hongaarse aristokrasie, geld ook vir die Romeinse aristokrasie. Hy meld: “The ruling class which had governed the country for centuries and which had hoped to save something by capitulation, was itself stricken down and annihilated”.²⁷

Caesar se opvolgers wou geen moontlikheid laat dat die Republiek moontlik weer kon herleef nie.

5. Gevolgtrekking

Dit is opvallend dat daardie persone wat veranderinge aan die Republikeinse bestel waarin hulle geleef het wou aanbring, met die Griekse wysgerige denke kennis gemaak het. Sonder om hier te besluit oor die aard en omvang van die Griekse invloed op die Romeinse rewolusie, is dit seker veilig om te beweer dat die student wat kennis gemaak het met die Griekse ideaal van voortrefflikheid en die eis dat die mens ’n vry politieke deelgenoot in die regeringsproses moet wees om tot volkome selfverwesening te kom, nie tevrede sou wees met die politieke en maatskaplike toestande in die Republiek in die onderhawige tydperk nie.²⁸ Die Romein self was anders en is deur ’n soort optimisme voortgedra.

-
- 26 Wilkinson L.P., *The Roman experience*, 1974, New York: Alfred A. Knopf, p.95: “The formation of the second Triumvirate - Antony, Lepidus and Octavian - was followed by ruthless proscriptions of which Cicero was among the victims, and many equites suffered for their wealth as well as senators for their politics.” Stark F., 1966, *Rome on the Euphrates. The story of a frontier*, London: John Murray Albemarle, p.145: “This aristocracy had been decimated as never before at Philippi.”; Walker B., 1952, *The annals of Tacitus. A study in the writing of history*, Manchester University Press, p.180: “It has been estimated that at the end of Domitian's reign not more than thirty senators of the old Republican families remained.”
- 27 Hoetll W., 1953, *The secret front*, London: Wiedenfeld & Nicholson, p.226; Chisholm K. & Ferguson J. 1981, *Rome, the Augustus age*, Oxford University Press, p.489. “The account in Tacitus *Annals* of Tiberius' reign reads like the death knell of a whole class - the Roman aristocratic families.”
- 28 Robinson C.E., 1962, *A history of Greece*, Methuen, p. 374: “His ideal of life was the fullest possible development of all the human powers and faculties, physical and moral, emotional and intellectual.”; Kitto, H.D.F., 1960, *The Greeks*, Penguin Books, p.161: “Its ideal was that every citizen (more or less, according as the polis was democratic or oligarchic) should play his part in all of its many activities - an ideal that is recognizably descended from the generous Humeric conception of arete as an all-round excellence and an all-round activity.”; Guthrie, W.K.C., 1956, *The Greek philosophers*, Methuen, p. 153: “All men, he (Aristoteles) says, seek happiness. It is the goal of human life ... if we are efficient as human beings, possessing the arete of man, then the activity which we shall perform in virtue of that arete will be happiness.”

Hulle politici of regsgeleerdes het geglo dat hulle kasuïsties probleem na probleem, soos wat dit opduik, kon oplos sonder om 'n algemene reël te stel waaraan die regsorde moes voldoen. Wanneer die probleem opgelos was, sou die regsorde homself herstel. Hulle politici het geglo dat as hulle Caesar uit die weg ruim, niks verder nodig was nie. Die Republiek sou homself weer in Rome vestig.²⁹

Cicero, byvoorbeeld, was van oordeel dat die massa opvoedbaar was, in stryd met die Stoïsinse beskouing dat dit slegs enkeles beskore is.³⁰ Cicero het geglo dat die mens 'n aangebore sin vir geregtigheid het en as daar hier en daar nog iets ontbreek het, kon dit deur 'n proses van opvoeding aangevul word.³¹ Vir die Romein was die wêreld goed geskape en wanneer daar probleme opgeduik het, kon daardie probleme net maar opgelos word. Dan sou alles weer goed wees soos vantevore. In hierdie gesindheid is die burgeroorlog dan ook geveg en was daar vir goed met die Republiek weggedoen, sonder dat die Romeine 'n duidelike nuwe sisteem gehad het wat hulle in die plek daarvan wou stel. Die Romeinse burgeroorlog was dus nie 'n Russiese Rewolusie wat ter wille van 'n geheel nuwe politieke en maatskaplike bestel gewoed het nie.

6. Slotopmerkings

Uiteindelik het daar uit die smeltkroes van die Republiek se ondergang drie leiers na vore getree wat agtereenvolgens elkeen met onbeperkte mag bekleed was, naamlik keisers Sulla, Caesar en Augustus.

Sulla het, verrasend genoeg, al sy mag neergelê op 'n wyse wat sy tydgenote heeltemal dronkgeslaan het en almal sedertdien aan die wonder hou.³² Vir Caesar het daar 'n sameswering gewag wat op die sluipmoord

29 Cary, op. cit., p. 422: "The tyrannicides had planned the murder of Caesar well, but they had planned nothing more. Their calculations had gone no further than this, that the forcible removal of the dictator Caesar would have the same effect as the voluntary abdication of the dictator Sulla, and that on the release of the brake the machinery of senatorial government would automatically resume work."

30 Dickinson J. 1963, *Death of a republic*, New York: The Macmillan Company, p.296: "In the Stoic view, however, this participation was an ideal achieved by only a very few human individuals - the narrowly limited number who could measure up to the standard of the Stoic "Sage" or "wise man" to which Cicero's contemporary, the Younger Cato, so earnestly aspired."

31 Cicero, *De Legibus*, l. X. 28: "Nihil est profecto praestabilius quam plane intellegi nos ad iustitiam esse natos, neque opinionem, sed natura constitutum esse ius." Ibid., 3. Xiii. 29: "Nam cum omni vitio curere lex iubeat, ne veniet quidem in eum ordinem quisquam vitii particeps id autem difficile factu est nisi educatione quadam et disciplina."

32 Balsdon J.P.v.D., 1967, *Julius Caesar and Rome*, London: The English Universities Press, p.26: "In 79 he resigned - an act which, late in his life Julius Caesar was to

deur Brutus uitgeloop het. Moeg en siek, na 'n lewe van feitlik bomenslike aktiwiteit, het hy (Caesar) van die sameswering teen hom geweet, maar niks gedoen om hom te beveilig nie.³³ Die laaste, Augustus, het nooit futloos geword nie, ten spyte van 'n besonder lang politieke loopbaan, maar teen die einde van sy tyd as keiser het hy begin soek na 'n opvolger op 'n wyse wat 'n mens tot medelye stem. Uiteindelik moes hy die onwillige en vir hom beswaarlik aanvaarbare Tiberius benoem³⁴ Dit wil tog voorkom of hierdie politici besef het dat dit nie vir hulle beskore was om die volk op te hef uit die moeras waarin hulle, as gevolg van ekonomiese en politieke onstabiliteit en militêre onrus, beland het nie.

As gevolg van die politieke onstabiliteit was daar toenemend na 'n nuwe politieke leierskap wat beskaafde waardes sou handhaaf en bevorder, gevra. Dit was beskou as dat sodanige leierskap die Romeinse staat van sy pagane grondslag moet bevry. In die Romeinse geskiedenis het daar wel so 'n keiserlike leier na vore getree in die persoon van Konstantyn die Grote (regeertydperk 305-337 n.C.)³⁵ Daar het, wat as 'n *republica Christiana* bestempel kan word, in die Westerse Christelike staatsbestel tot stand gekom, danksy die nuwe politieke strewe wat die Romeinse staat sedertdien gekenmerk het. Christelike leierskap in Afrika in die algemeen en Suid-Afrika in die besonder kan hieruit besondere inspirasie put.

stigmatize as the behaviour of an ignoramus - and, retiring into the raffish private life from which he had originally emerged, he died a year later.

- 33 Grant M., *Julius Caesar*, London: Widenfield & Nicholson, p. 217: "Moreover, his physical health, which had usually been good, was showing signs of giving way."; Meyer E., 1963, *Caesars Monarchie und das Principat des Pompejus*. Innere Geschichte Roms von 66 bis 44 v. Chr., Stuttgart: J.G. Cotta'sche Buchhandlung, p.534: "Dass seinem Leben Gefahr drohte, wusste Caesar sehr wohl, er kannte die Römer gut genug, um zu wissen, wie sie über sein Verhalten denken mussten."
- 34 Salmund E.T., 1957, *A History of the Roman world from 30 B.C. - A.D. 138*, London: Methuen, p. 38: "This time death did not play havoc with Augustus's arrangements, and during the remaining ten years of his reign Tiberius gradually come to be more and more closely associated with his adoptive father."; Bury J.B., 1904, *A history of the Roman empire from its foundations to the death of Marcus Aurelius (27 B.C. - 180 A.D.)*, London: John Murray, London, 1904, p.138: "It was not given to the founder of the Empire to leave a successor of his own blood; and as we have seen, his endeavours to settle the succession were doomed to one bitter disappointment after another, and led to domestic unhappiness."
- 35 Boak A.E.R., 1955, *A history of Rome to 565 A.D.*, 4th ed., New York: The Macmillan Company, p.429

